

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: De Nederlander: dronkenlap of feestvarken? Een bevestiging van het beeld van de Nederlander als excessief alcoholdrinker in de zestiende en zeventiende eeuw

Auteur: Roemer Ockhuysen

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 40.1, pp. 45-52.

© 2018 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

ESSAYPRIJS: DE NEDERLANDER: DRONKENLAP OF FEESTVARKEN?

Een bevestiging van het beeld van de Nederlander als excessief alcoholdrinker in de zestiende en zeventiende eeuw

Roemer Ockhuysen

Nederland en alcohol kennen een lange geschiedenis. Over de hele wereld worden Heineken, Amstel, Bavaria, Brand en Grolsch gedronken. Vandaag de dag heerst hier een sterke drinkcultuur. Bij het voetbal, op een verjaardag of 's avonds in een bruine kroeg is het normaal bier of andere alcoholische dranken te nuttigen. Discussies over jong alcoholgebruik, de gevaren van dronkenschap voor de gezondheid en vandalisme door overmatig alcoholgebruik lijken recente kwesties. Het is echter niet uit te sluiten dat deze problemen al enkele eeuwen spelen. Zo bleek uit een onderzoek van enkele jaren geleden dat belastingen over bier in de Nederlanden tijdens de Tachtigjarige Oorlog dermate veel opleverden dat de oorlog ermee kon worden gewonnen.¹ Oftewel, er was in de Nederlanden zoveel bier dat de belasting die daaruit werd gewonnen een doorslaggevende rol speelde in het verslaan van de Spanjaarden. Dit Hollandse drinkgedrag bleef ook in die tijd al niet onopgemerkt.

In de zestiende en de zeventiende eeuw beschreven veel buitenlandse bezoekers van de Nederlanden hun verbazing over de gewoonte van het Nederlands dronkenschap. Het in een dronken staat verkeren werd een typisch Nederlandse karaktereigenschap genoemd en er heerste een beeld van Nederlanders die elke gelegenheid aangrepen om te drinken. Beeldvorming rondom een nationaliteit kan alle kanten uitgaan. De vraag die blijft hangen is in hoeverre het internationaal heersende beeld van de Nederlander als dronkenlap in de zestiende en zeventiende eeuw een terecht beeld was. Dronken we echt zoveel? Enkel gebaseerd op de beschrijvingen door buitenlandse schrijvers over de Nederlanden lijkt het daar wel op. Om een beter beeld te krijgen wordt eerst een aantal voorbeelden van deze beschrijvingen gegeven. Vervolgens wordt gekeken in hoeverre deze voorbeelden overeenkwamen met de praktijk.

INTERNATIONALE VERBAZING

Het dronkenschap van Nederlanders was reeds in de literatuur en kunst van de zestiende eeuw een terugkomend thema. Zo beschreef een metgezel van Philips II, toen deze als prins in 1549 de Nederlanden

bezoekt, hoe de Nederlanders tijdens een banket tot diep in de nacht konden drinken. De gasten werden zo dronken dat ze niet meer konden

Jan Steen, 'Soo voer gesongen, soo na gepepen', c. 1668 - 1670
(bron: Historiek)

bewegen en daarom binnen op de vloer plasten.² In 1581 verscheen een kroniek van de Spaanse geschiedschrijver Pedro Cornejo. Hij keek kritisch naar het overmatige alcoholgebruik in de Nederlanden. Volgens hem schiepen de Nederlanders hun eigen ondergang door belangrijke beslissingen in een dronken toestand te nemen. Verder werd er aanhoudend gedronken. Ook de Italiaanse Lodovico Guicciardini sprak zich in een geschiedwerk uit 1565 over de Nederlanden uit over het drankverbruik. Hij merkte op dat Nederlanders niet van de drank af konden blijven, ondanks

dat het slecht was voor hun gezondheid.³ Josephus Scaliger, Fransman en hoogleraar aan de Universiteit van Leiden in de 16e eeuw, liet weten het onbegrijpelijk te vinden dat je tussen zoveel water kan leven, maar het niet drinkt.⁴ Niet alleen in de literatuur werden Nederlanders als grote drinkers neergezet, ook op bijvoorbeeld de schilderijen van Pieter Bruegel de Oude (1525-1569) zijn meerdere gelegenheden in de Nederlanden afgebeeld waarop dronkenschap zichtbaar is. Op het schilderij *De Strijd tussen Carnaval en Vastentijd* (1559) zit het figuur Carnaval op een groot bierfust. Ook op de schilderijen *De Boerendans* en *De Boerenbruiloft* van deze schilder zijn mensen in beschonken staat te zien.⁵

In de zeventiende eeuw – een eeuw van economische bloei en tevens de eeuw waarin de Nederlanden de Republiek zouden worden – kantelde het beeld van dronkenschap onder Nederlanders geenszins. De Engelse historicus William Aglionby, die de Nederlanden zelf bezocht, beschreef de Nederlanders in 1669 als een volk dat veel plezier vond in feesten en drinken.⁶ Van Spaanse kant werd het beeld van de Nederlander als dronkenlap in kronieken en toneelstukken steeds sterker. Dat hing samen met het groeiende gevoel van vijandschap tussen Spanje en de Nederlanden als gevolg van de ontwikkelingen in de Tachtigjarige Oorlog. Zo werden Hollanders in verschillende Spaanse stukken uitgescholden voor dronkenlap en wist een Spanjaard in het spel *El Brasil* uit de gevangenis te ontsnappen door de Hollanders dronken te voeren.⁷ In het Engelse toneelstuk *The Malcontent* (1604) van John Marston wordt dronkenschap neergezet als dé karaktereigenschap van de Nederlander.⁸ Ook de zeventiende-eeuwse

Franse toneelschrijver Théophile de Viau, zelf groot drinker, verbaasde zich over de vele officiële momenten die de Nederlanders aangrepen om te drinken.⁹ Een laatste voorbeeld is de Engelsman William Temple. Hij vroeg zich in 1673 af hoe het mogelijk was dat elke Nederlander in zijn leven weleens dronken was geweest.¹⁰

EEN VOEDZAME TRADITIE

Deze eindeloze beschrijvingen over dronken Nederlanders kwamen niet geheel uit de lucht vallen. Er heerste ook echt een cultuur in Nederland waarin alcohol een grote rol speelde. Zo was bier 'een drank voor elk moment van de dag: van het ontbijt tot het avondeten en verder op de avond'.¹¹ In tegenstelling tot andere dranken, zoals water en melk, was bier langer houdbaar, goedkoop en relatief gezond.¹² Melk was maar beperkt houdbaar, water kon een gevaar voor de gezondheid vormen, wijn was relatief duur en koffie en thee moesten nog hun intrede doen in het dagelijks leven van de Nederlander.¹³ Alcohol drinken vormde daarnaast een belangrijke factor in het sociale leven van de Nederlanders.¹⁴ Er werd van 's ochtends vroeg tot laat in de nacht gedronken. Het drinken van bier, wijn en brandewijn vormde de norm, vooral in steden waar het water het vuilst was.¹⁵ In de zestiende eeuw nam het drinken van alcohol extra toe door de toename van gezouten en gedroogd eten. Op deze wijze kon voedsel langer worden bewaard. Dit droge en zoute eten zorgde echter voor enorme dorst die werd gelest met bier.¹⁶

Buiten dat alcoholische dranken een voedzaam en veilig voedingselement waren, was alcoholconsumptie ook op vele manieren vervlochten in de Nederlandse cultuur en traditie. Er waren vele publieke festiviteiten waarbij het ruimschoots drinken van alcohol heel normaal was. Tijdens feestdagen zoals het carnaval lieten Hollanders zich volledig gaan. Wie weinig geld had voor eten, dronk hier extra. Ook bij grote banketten was alcohol in trek. Er werden enorme glazen wijn en bier geschonken. Ten slotte werd een à twee keer per jaar een kermis georganiseerd in de meeste dorpen en steden. Dit was een soort braderie waarbij plezier en drank centraal stonden.¹⁷

SPECIAALBIEREN EN MACHOGEDRAG

Ook in de persoonlijke sfeer bestonden er tradities rondom het drinken. Zo waren er speciale bieren en bierglazen ter gelegenheid van belangrijke privégebeurtenissen. Bij de geboorte van een baby werd kinderbier gedronken. Wanneer iemand overleed, bood troostbier soelaas. Daarnaast boden ook een afscheid, hereniging, verloving en een nieuwe baan een reden om te proosten.¹⁸ Ten slotte waren er publieke ruimtes die bedoeld waren als sociale ontmoetingsplaats, maar waar in de praktijk vrijwel alleen maar gezamenlijk werd gedronken. In deze zogeheten taveernes, herbergen die als voorloper van de bruine kroeg kunnen worden gezien, werden veel spelletjes

gespeeld die louter bedoeld waren om te drinken en dronken te worden.

Mannen van alle standen en vrouwen van de lagere klassen bezochten deze taveernes regelmatig.¹⁹ De beperkte rol voor de vrouw in de fanatieke drinkcultuur is te verklaren door de dubbele standaard die gold. Van een vrouw werd verwacht dat zij kuis leefde. Deze kuisheid werd geassocieerd met nuchterheid. Waar veel drinken voor mannen juist eervol was, verloren vrouwen erdoor aan status.²⁰ Toch speelden vrouwen wel degelijk een rol in de drinkcultuur. Zo zou het rond 1630 gebruikelijk zijn geweest voor vrijgezellen die wilden trouwen om naar de kerk in Delft te gaan. Hier kon een vrouw een man uitzoeken om vervolgens mee te gaan drinken. Wanneer zij elkaar maar lang genoeg bijschonken, zouden ze uiteindelijk trouwen.²¹

Voor mannen lag dit anders. Met name voor jonge mannen was het kunnen drinken van veel alcohol, net als gokken en het versieren van vrouwen, een teken van mannelijkheid. Het gevolg was dat er veel openbare dronkenschap was. Dronken jongeren pleegden regelmatig misdaden en het overmatige drankgebruik mondde uit in sociale en morele problematiek. Ze vochten en vielen in grachten en brachten zo hun eigen leven en dat van anderen in gevaar.²² Dat gedrag leidde tot een tegengeluid.

NUCHTER OF RIJK?

Het was in de zestiende eeuw in eerste instantie de kerk die zich hardop uitsprak tegen de wijdverspreide openbare dronkenschap. Zeker met de opkomst van het calvinisme kwam dit tot uiting. Je diende sober en beheerst te leven en daar hoorde misbruik van alcohol zeker niet bij. Paradoxaal genoeg was het deze calvinistische levensstijl die een extra basis creëerde voor een drinkcultuur. Een leven van soberheid en hard werken zorgde voor de behoefte er soms even uit te kunnen stappen en je te kunnen laten gaan.²³

De stedelijke overheden lieten echter veel toe. Zolang het niet uit de hand liep, mocht er flink worden gefeest. Dit had mede te maken met het feit dat de regenten niet wilden toegeven aan verzoeken van de calvinistische kerk. Dat zagen zij als een inbreuk op hun macht. Zo kwam het voor dat juist op zondagen, de rustdag voor de kerk, grote festiviteiten plaatsvonden.²⁴ In 1631 werd in de provincie Holland besloten dat de taveernes na negen uur moesten sluiten.²⁵ Pas later in de zeventiende eeuw werd er rigoureuzer ingegrepen toen het overmatige alcoholgebruik ook de economie parten ging spelen doordat dronken werknemers werkgevers in de problemen brachten. Er werden boeken en pamfletten gedrukt – in de Republiek konden relatief veel mensen lezen – om jongeren te leren over de gevaren van excessief alcoholgebruik.²⁶

ECONOMISCHE BOOST

Naast de negatieve gevolgen van de Nederlandse alcoholconsumptie

waren er ook gunstige effecten voor de economie. In de zestiende eeuw droeg bier enorm bij aan de staatskas. Enkele steden, zoals Delft en Gouda, richtten zich speciaal op bierbrouwen.²⁷ De Republiek moedigde het brouwen van veel bier ook aan. Er werd enorm veel belastinggeld mee verdiend. Dit kon onder meer worden ingezet in de strijd tegen de Spanjaarden en het zou hierin zelfs een doorslaggevende rol hebben gespeeld.²⁸ Ter illustratie: in Gouda werd in het jaar 1550 zo'n 138 miljoen liter bier geproduceerd. In Delft was dit 600 miljoen liter.²⁹

De zeventiende eeuw werd vooral gekenmerkt door de opkomende productie van sterke drank. Hiermee werd het behalen van een dronken roes een stuk makkelijker. Tot dan toe waren wijn en bier in trek geweest. Deze dranken hadden over het algemeen genomen maximale alcoholpercentages van respectievelijk vijftien en negen procent. Brandewijn, tot dan toe alleen gebruikelijk als geneesmiddel, had een alcoholpercentage van rond de veertig procent.³⁰ Naast brandewijn deed ook jenever zijn intrede. Deze sterke drank zou zijn uitgevonden rond 1650 en in 1663 zouden er al zo'n 400 stokerijen in alleen Amsterdam zijn geweest.³¹ Net als de bierbrouwerijen werden de distillateurs gesteund door de overheid. Ook zij brachten veel geld op dankzij hoge accijnzen. Het gevolg van deze overheidssteun aan distillateurs was een ruimschootse hoeveelheid aan betaalbare alcohol in de Nederlanden.

In de Zuidelijke Nederlanden werd gemiddeld meer dan een liter bier per persoon per dag gedronken in de periode tussen 1400 en 1800. Tenminste, op een gewone dag. Bij feesten en partijen kon dit makkelijk oplopen tot zeker vier liter.³² Het idee meegenomen dat bier van slechte kwaliteit ruim aanwezig was, sluit ook niet uit dat vier liter per dag de norm was voor een gemiddelde volwassene.³³ In principe dronk iedereen bier zoals nu water wordt gedronken. Het is zelfs waarschijnlijk dat iedereen tot op zekere hoogte constant aangeschoten was.³⁴ Toch waren de Nederlanden hierin niet uniek. In vrijwel heel West-Europa werd vooral bier gedronken. Waarom was het dan de Nederlander die bekend stond als dronkenlap? Dat heeft waarschijnlijk te maken met de eerder besproken manier waarop men dronk: samen. Alcohol ging gepaard met bepaalde gebeurtenissen, tradities, feesten en plaatsen. Het ging om een collectieve bezigheid. Waar het heersende beeld in de literatuur zich richtte op een liefde voor alcohol, is het hier de vraag of het eigenlijk niet ging om een liefde voor het regelmatig collectief kunnen loskomen uit het echte leven. Drinken vormde een collectieve bezigheid die gelijk stond aan het zien van vrienden, niet hoeven werken, een feest of een ander bijzonder moment. Op dit punt wijkt de werkelijkheid af van de beeldvorming omtrent de graag dronken wordende Nederlander. Waar het stereotype toeziet op een individuele drang naar drank, ging het in de praktijk om de collectieve neiging los te komen uit het dagelijks leven.

Het is dus waar dat Nederlanders regelmatig veel dronken. Alcoholische dranken waren voedzaam en veilig. Daarnaast vormde het een onderdeel van de cultuur om bij speciale gelegenheden te proosten. De overheid stimuleerde dit wegens het geld dat aan de alcoholproductie werd verdiend. Bier, wijn, brandewijn en jenever waren populair. De Nederlander kwam te boek te staan als een groot drinker. En dat was zeer terecht.

Roemer Ockhuysen zit momenteel in het eerste jaar van de Bachelor Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast werkt hij als videoredacteur bij het Algemeen Dagblad. Zijn interesse ligt bij de geschiedenis van populaire cultuur.

NOTEN

- 1 K. Deconinck, E. Poelmans en J. Swinnen, 'How beer created Belgium (and the Netherlands)', *Business History* 58:5 (2015).
- 2 G. A. Austin, *Alcohol in Western society from antiquity to 1800: A chronological history* (1e druk; Santa Barbara 1985) 168.
- 3 Y. Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten (circa 1548-1673)* (1e druk; Nijmegen 2003) 58.
- 4 B. Roberts, 'Drinking like a man: the paradox of excessive drinking for seventeenth-century dutch youths', *Journal of family history* 29:3 (2004) 239.
- 5 Austin, *Alcohol in Western society*, 169.
- 6 B. Roberts, 'Drinking like a man', 238.
- 7 Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen*, 198-199.
- 8 Austin, *Alcohol in Western society*, 205.
- 9 Ibidem, 206.
- 10 J. C. Van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap: vijf eeuwen drankbestrijding en alcoholhulpverlening in Nederland* (1e druk; Hilversum 1995) 56.
- 11 R. W. Unger, *Beer in the Middle Ages and the Renaissance* (1e druk; Pennsylvania 2004) xiii.
- 12 E. Aerts, 'Het hoofdelijk bierverbruik in de zuidelijke Nederlanden (ca. 1400-1800) enkele kanttekeningen.', *Bijdragen tot de geschiedenis: "proeve 't al, 't is prysselyck" :verbruik in Europese steden (13de-18de eeuw)*, 81:1-3 (1998) 53-54.
- 13 Deconinck e.a., 'How beer created Belgium', 708.
- 14 Roberts, 'Drinking like a man', 239.
- 15 Ibidem, 239.
- 16 Van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap*, 47.
- 17 Austin, *Alcohol in Western society*, 206.
- 18 Roberts, 'Drinking like a man', 240.
- 19 Austin, *Alcohol in Western society*, 206.
- 20 Roberts, 'Drinking like a man', 238.
- 21 Austin, *Alcohol in Western society*, 206.
- 22 Roberts, 'Drinking like a man', 244.
- 23 Van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap*, 49-50.
- 24 Ibidem, 57.
- 25 Austin, *Alcohol in Western society*, 226.
- 26 Ibidem, 242.
- 27 Unger, *Beer in the Middle Ages*, 85-87.
- 28 Deconinck e.a., 'How beer created Belgium', 712-713.
- 29 R. Van Uytven, *Geschiedenis van de dorst: twintig eeuwen drinken in de Lage Landen* (1e druk;

Leuven 2007) 86-87.

- 30 Ibidem, 113.
- 31 Austin, *Alcohol in Western society*, 238-239.
- 32 Aerts, 'Het hoofdelijk bierverbruik in de zuidelijke Nederlanden', 53.
- 33 R. W. Unger, *A history of brewing in Holland 900-1900. Economy, technology and the state* (1e druk; Leiden 2001) 89.
- 34 B. L. Vallee, 'Alcohol in the Western world', *Scientific American*, 278:6 (1998) 82.